

Araştırma Makalesi

Başvuru: 29.11.2020

Kabul: 31.01.2021

Atıf: Nacak, İbrahim. "Yaşamdan Düşünceye, Düşünce İdeale Bir Arayış: Ortega y Gasset". *Temaşa Felsefe Dergisi* 15 (2021): 67-85.

Yaşamdan Düşünceye, Düşünce İdeale Bir Arayış: Ortega y Gasset

İbrahim Nacak¹

ORCID: 0000-0002-4836-3981

Öz

Yaşadığı dönemin önemli düşünürlerinden birisi olan İspanyol filozof Ortega y Gasset, eserleriyle farklı disiplinlerden sosyal bilimcilerin ilgisini çekmektedir. Yaşamdan düşünceye, tarihten felsefeye, inançtan bilime kadar farklı konularda tartışmalar yürütmüştür. Yaşadığı çağın toplumsal koşullarını kitlelerin ayaklanması ile bilim ve teknolojinin geldiği noktayı uzmanlaşma merakı ile nihayetinde insanın ideali arayışını yaşam ve düşünce arasındaki etkileşim ile açıklamaktadır. Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak *rasyonalizmi*, sanayileşmenin bir ürünü olarak *teknolojiyi*, ulus devletleşme sürecinin bir aşaması olarak *kitleleşmeyi* kritik eden bir düşünce ortaya koymuştur. Modern dünyanın elde ettiği kazanımları, insanlığı konformizme götürmesi, kadim ilkelerden uzaklaştırması ve yozlaştırması bağlamında ele almıştır. Bundan 65 yıl önce ölmüş ve dünyanın son elli yılda yaşadığı dönüşümü görmemiş olmasına rağmen, modern insanın hak ve özgürlük taleplerine yönelik temel eleştiriler sunmuştur. Eserleri incelendiğinde, bugünün dünyası için güncelliğini koruyan yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu makale Ortega y Gasset'in -felsefe tarihi içerisindeki yerinden bağımsız olarak- eserlerinin ve düşüncesinin önemine odaklanmaktadır. Özetle bu çalışma Gasset'in düşünsel portresini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşünce, Yaşam, Tarih, Ortega y Gasset, Kitlelerin Ayaklanması.

A Quest from Life to Thought, from Thought to Idea: Ortega y Gasset

Abstract

The Spanish philosopher Ortega y Gasset, one of the most important thinkers of his time, attracted the attention of social scientists from different disciplines with his works. He has conducted discussions on topics from life to thought, from history to philosophy, from faith to science. He explains the social conditions of his age through the revolt of the masses, the point where science and technology came through an interest for specialization and, ultimately, the search for man's ideal through the interaction between life and thought. He suggests an idea that criticizes *rationalism* as a result of the enlightenment, *technology* as a product of industrialization, *massification* as a stage of the nation-state-ization process. He discusses the modern world's achievements in the context of it taking humanity to conformism, alienating humanity from ancient principles and corrupting humanity. Although he died 65 years ago and has not seen the transformation the world has experienced in the last fifty years, he has offered fundamental criticism of modern man's demands for rights and freedom. When we study his works, we can see that there are approaches that remain up-to-date for today's world. Therefore, this article focuses on the importance of Ortega y Gasset's works and thought, regardless of its place in the history of philosophy. In summary, this work aims to reveal an intellectual portrait of Ortega y Gasset.

Keyword: Thought, Life, History, Ortega y Gasset, Revolt of the Masses.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ibrahimnacak557@gmail.com

Giriş

Felsefenin yumruklarına, "idea" adı verilir.

Hangi tarihte, hangi coğrafyada yaşarsak yaşayalım bir tarafta geçici olanla yetinenler, popüler gündemlerle dünyayı daha da hızlandıranlar diğer tarafta ise hayatın akışını yavaşlatmaya, kendisi ve çevresi üzerine düşünürken insanları sürekli konformizmden uzaklaştırmaya çalışanlar olmuştur. Kısa vadede değerlendirildiğinde birinciler yani popülizm taraftarları, ikincileri yani ideali arayanları sürekli alt etmektedir. Uzun vadede düşünüldüğünde ise idealistler, popülistleri insanlık hafızasından silmişlerdir. Öyle gözüküyor ki birinciler sadece yaşamdan beslenmekte, ürettiklerini yaşama sunmakta ve sunulan şey de yaşamda tüketilmektedir. İkinciler ise yaşamdan ya da düşünceden beslenirken, bunu yaşama ya da düşünceye dönüştürmekte, sonra bunlar başka yaşamları veya düşünceleri doğurmaktadır. Hangi aşamada olursa olsun bu üretimler bir yerde, bir düşüncede, bir toplulukta kendine yer bulmaktadır. Bu sayede sadece yaşam için üretilenler gibi hızla tüketilemezler. Topluma, felsefeye, bilime, sanata, dine dair insanlık tarihinde ne üretildiyse hepsi, düşünce aracılığıyla kendi zamanlarının ve mekânlarının üzerine çıkmışlardır. Böyle bir düşünme yöneliminin peşinden gitmek, geçici olandan bizi kurtarmaya yetecektir.

Yaşam, düşünce ve ideal denklemini insanın varlığını anlamlandırabilme, varoluş amacını bulabilme yolunda en temel sacayaklarını bize sunmaktadır. Yaşam hali hazırda içinde bulunduğumuz fiziksel, beşerî, canlı dünyadaki gerçekliğimize işaret etmektedir. İdeal ise bu beşerî gerçekliğin ötesinde, bu gerçekliğin yönünü, hedefini tayin eden bir anlam kodudur. Düşünce ise yaşam ve ideal arasındaki gerilimde insanın rolünü belirlemesini sağlayan zihinsel bir işleyiştir. Dolayısıyla düşüncenin aradığı şey bazen yaşama bazen de ideale yönelmektedir. Her iki yönelişin de somut örneklerini (iyi ya da kötü) insanlık tarihinde görmek mümkündür. Son üç yüz yıllık dünya -özelde batı Avrupa- tecrübesinin bizi evrensel bazı değerlere ulaştırdığı düşünülmektedir. Hatta bu evrensel değerleri de değersizleştiren güncel bir durumdan, *post-modern durumdan* bahsediyoruz. Fakat bu yaklaşımlar insanlığın ideali arayışında ortaya koyduğu -mekân ve zamandan bağımsız- birikimi göz ardı etmekte, önemsizleştirmektedir. Günümüz rasyonel, bilimsel vb. evrensellik iddialarının dondurduğu düşünce, insanlık mirasının -felsefe, sanat, metafizik, din alanındaki mirasın- üstünü örtmüştür. Fakat bu durumun farkında bir düşünsel yönelim, hangi koşulda olursa olsun arayışına devam etmek durumdadır. Bu düşünce; ilkel toplumlardan kadim medeniyetlere, karanlık çağlardan post-truth dönemlere kadar insanlığın birikimini bütünsel bir şekilde değerlendirmektedir. Diğer taraftan, *tarihsel deneyimleri, evrensel ilkeler şeklinde sunmanın/dayatmanın dışında tarihsel tecrübe ve yaklaşımlardan beslenen ama tarih üstü hakikatleri arayan* bir düşünceyi ifade etmektedir. Batı Avrupa'nın tarihsel hikâyesinin bir sonucu olarak modernizm ve modernite, ancak böyle bir perspektiften değerlendirilebilir.

Modernite eleştirisini ortaya koyacak bir düşünceyi, somut arayışlar örnekliğinde dile getirebilmek için İspanyol filozof Ortega y Gasset'in metofik formülünden yararlanmak mümkündür: "Sırf bir *akıntı* ve kendini bırakış çağında, *kendini bırakmayan* kişilerle temas kurmak iyi olur."² Yani yaşadığı dönemin genel geçer söylemlerini tekrarlamayan, hatta onlara direnen, onların ve çağının ötesinde düşünmeye çalışan şahsiyetlerle temas kurmak gerekir. Bu bize aktüel olana, onun dışından bakabilme imkânı verecektir. İçinde bulunduğumuz modern çağın akıntısına kendimizi bırakmak için özel bir şey yapmamıza gerek yoktur. Fakat bu akıntıya kendimizi bırakmak istemiyorsak, böyle şahsiyetlere ve onların düşüncelerine ihtiyacımız vardır. Formü-

2 Ortega y Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 15.

lünden yararlandığımız düşünür Ortega y Gasset de aslında kendisini akıntıya bırakmayan, yaşadığı çağ ile hesaplaşan entelektüellerden birisidir. Dolayısıyla onun eserlerinden ve fikriyatından yararlanarak, günümüz dünyasında popüler ve genel geçer olan söylem ve yaklaşımları sorgulayabilir, insanlık hafızasında yer edecek idealleri zihnimizde dolayısıyla gündemimizde tutabiliriz.

Ortega y Gasset'in yaşam hikâyesinden kısaca bahsedip, düşüncesinin temel noktalarını değerlendirebiliriz. Gasset, 1883 yılında Madrid'de dünyaya geldi. Ailesi sebebiyle entelektüel bir ortamda büyümüş, meslekten gazeteci-yazar olan dedesi ve babası sayesinde, ilk metinlerini gazetelerde yayınlamıştır. Çocuk yaşlarda Cizvit okullarında, 1898-1902 yılları arasında Madrid Üniversitesi'nde felsefe eğitimi almıştır. Ayrıca doğa tutkunu, boğa güreşleri ve av merakı olan birisidir.³ Gazetelerde yazdığı makalelerin konusu ise başlarda İspanya'nın yaşadığı olumsuzluklar üzerinedir. İspanya'nın yaşadığı problemlerin çözümü konusunda salt akılcı düşünceyi değil, geleneksel ve tarihsel durumunu öne çıkarmaya çalışmıştır. 1905'ten sonra Almanya'ya giden Gasset, kısa süreli Alman Üniversitelerinde çalışmıştır. Bu sıralarda George Simmel'in konferanslarına katılmıştır. 1910 yılından itibaren çeyrek yüzyıl süren, Madrid Üniversitesi'nde metafizik kürsüsünde profesörlük yapmış, pek çok eserini bu tarihten itibaren kaleme almaya başlamıştır. 1955 yılında hayata gözlerini yummuştur.⁴

Gasset'in hayatı ve düşünceleri ile ilgili pek çok çeviri eser Türkçe'ye kazandırılmıştır. Ayrıca lisansüstü düzeyde hakkında pek çok çalışma yapılmıştır.⁵ Biyografik ve ansiklopedik bilgiler için diğer çalışmalardan yararlanmak mümkündür. Fakat bu makalenin konusu, Gasset'in doğrudan hayat hikâyesi ya da yaşadığı dönemin özel koşulları değildir. Daha çok onun felsefi düşüncelerinden hareketle bugünün dünyasına daha özeldir modern çağa yönelik birtakım fikirlerini ortaya koymaktır. Eserleriyle ortaya koyduğu muhtelif yaklaşımlarıyla Gasset, bugün için hala güncel sayılabilecek iddialar ileri sürmüştür. Bundan yaklaşık yüzyıl önce dile getirdiği eleştiriler ile modern çağın, aslında insanlığın ileri bir evresi ol(a)madığını göstermektedir. Dahası Gasset'in gözlemlediği dünya, modernite ve postmodernite aşamalarını daha da ileriye götürmüştür. Fakat tespitlerinin geçerliliğini boşa çıkaracak bir dönüşüm ve farklılaşma henüz ortaya çıkmamıştır.

1. Gasset'in Düşünme Tarzı

Ortega y Gasset'in düşünme tarzının izlerini sürebilmek için iki yol takip edilebilir: birincisi insan, yaşam, doğa, tarih, gerçek, bilim ve sanat üzerine serdettiği yaklaşımlardan çıkarımlar yapmak, ikincisi doğrudan düşünme ve düşünce ile ilgili görüşlerinden hareket etmek. Birincisi zaten bu metnin bütününde dolaylı olarak yapılmak istenen şeydir. Gasset'in düşünme tarzına odaklanan bu bölümde ise daha çok düşünme ve düşünceyle ilişkilendirilebilecek hususları değerlendirdiği görüşleri öne çıkarılacaktır.

3 Gasset'in av merakı, avcılık üstüne müstakil bir eser kaleme almasına sebep olmuştur. Bu eserinde avcılık deneyimini hem gözlem ve tecrübe boyutuyla hem de felsefi bir akıl yürütmeyle ele almıştır. Ayrıca bakınız; Ortega y Gasset, *Avcılık Üstüne*, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997b).

4 Gasset'in biyografisi hakkında bu bilgiler için ayrıca bakınız; Mustafa Cihan, *Jose Ortega y Gasset'te İnsan ve Tarih Felsefesi* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2010).

5 Örnek çalışmalar için ayrıca bakınız; Ahmet Kavlak, "Ortega y Gasset'in İnsan Felsefesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 1998).; Gamze Kanımdan, "Ortega y Gasset'de Tarih Görüşünün Analizi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).; Nilüfer Önder, "Jose Ortega y Gasset'te İnsan ve Toplum" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010).

Gasset'in hem düşünme tarzı hem de "düşünce" hakkındaki fikirleri, klasik bilimsel tutumu boşa çıkaracak noktadadır. Muhtemel ki bu üslubu onun felsefi bir soruşturma girişiminden kaynaklanmaktadır. Örneğin Gasset, Herakleitos'a atıfla diyor ki: "gerçek, gizlenmekten hoşlanır". Çünkü gördüğümüz şeyler hep maskelerdir. Ağaçlar ormanı, yapraklar ağacı görmemizi engeller. Bunların ötesinde ise "çıplak bir gerçeklik" in varlığını kabul ederiz. Düşünce, bu çıplak gerçekliği ortaya çıkarmaya çalışır. Fakat düşünce bunu yaparken birtakım araçlar kullanır ve bu araçlar gerçekliği örten birer işlev görebilir. Algılama, anımsama, soyutlama ve çıkarsama gibi psişik düzenekler kullanır. Bu düzenekler Gasset'e göre maskelerden sadece birisidir. Diğeri ise düşünceye konu olan fikirlerin kendi kendileri çelişmemesini ifade eden mantıktır. Tutarlılık, özdeşlik, doğru-yanlış arasında üçüncü terimi dışlamak da bir maske oluşturur. Gasset bu maskelerin gizlediği gerçeklikleri "*mantıksal olmayan gerçekler*" olarak adlandırıyor.⁶ Dolayısıyla düşünmenin nasıl gerçekleştiğinin ve hangi düşüncenin tutarlı olduğunun ötesinde bir gerçekliğin varlığını kabul etmektedir. Mantıksal olmayan gerçekler, düşüncenin neye yöneldiği (niçin yöneldiği) sorusuyla açığa çıkabilmektedir. Yani düşüncenin tabiatı olarak kabul edilen şeyler, insan etkinliğinin bir parçası değildir. İnsanın neye, niçin yöneldiğini ifade eden *irade*, gerçekliğe insani bir boyut kazandırır. Gasset, gerçekliğin açık ve ulaşılabilir olduğu rasyonel düşünme tarzından farklı olarak; gerçekliğin sürekli gizlendiğini, düşüncenin ve iradenin yönelimiyle tedricen açıldığını ve bunun ebediyen süreceğini ifade etmektedir. Aydınlanma düşüncesinin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin her şeyi apaçık anlaşılabilir kıldığı modern çağda, bu yaklaşımıyla Gasset, metafizik düşünceye ve değer dünyasına yeninden alan açmaktadır. Bunu yaparken, modern aklın kendi meşruiyetini gerekçelendirmek üzere yararlandığı duyumsama ve mantıksallık ilkesine de başvurmaktadır. Dolayısıyla modernizmin araçlarını kullanarak yine modernizmi aşan bir felsefi temellendirmeye ulaşmaktadır. Düşünce ve dil arasında kurduğu ilişki, buna örnek olarak verilebilir. Ona göre düşünce dili kuşatır, fakat dil düşünceyi anlamaya yetmez. Yani dil gerçekliği açık eden araçlardan birisidir. Düşünce ise sürekli onu aşarak, varlığa sonsuzluk atfetmektedir.⁷

Gasset'in *derinlik* ve *yüzey* kavramları arasında yaptığı ayrım, düşünce ve gerçeklik arasındaki bağlantıyı görmemizi kolaylaştırmaktadır. Görüp dokunulan maddi nesnelere, onun iç dünyasını oluşturan bir derinliğe sahiptir. Yüzey ise bize derinde olana dair imalar verir ama içerdeki şey hiçbir zaman dışarı çıkmaz. Maddeyi yüzeysel katmanlara ayırmak, derinliğe ulaşmayı sağlamaz. Ne kadar ince olursa olsun, yine görülen yüzeydir. Eğer nesne daha da inceltilecek olursa, -yani saydamlaştıracak kadar- o zaman öte yanı görülen nesnenin ne yüzeyi kalır ne de derinliği. Burada *yüzey* duyumsanan, dile gelen gerçekliği temsil etmektedir. Düşünce ise yüzeyin ötesindeki derinliğin farkındadır, bilincindedir, baştan kabul eder. Dolayısıyla derinlik, duyumsanmasa da gerçektir. Ayrıca Gasset düşünme tarzını açıklamak üzere kullandığı bu benzetmeyi insana, dünyaya ve değerlere ilişkin açıklamalarla örneklendirmektedir. Ona göre dünyanın içerdiği saygıdeğer ve gerekli vazifeler, açığa çıkarıldıklarında can, değer kaybeder. Gizlenir, görülmez, ihmal edilirse kemale ererler. "Kimileri ikincil bir yer tutmakla kendilerini tamamıyla gerçekleştirmeyi başarırken, birincil bir yer tutma hevesleri sahip oldukları tüm erdemi yok eder."⁸ Düşünen insanın bu dünyada aradığı gerçeklik -daha doğrusu hakikat- olgusunun da böyle bir tabiatı vardır: *açığa çıkınca tükenen, gizlendikçe kemale eren*. Beşerî hayat ölçeğinde buna verebileceğimiz en güzel örnek *ölüm* gerçeğidir. Var olduğu konusunda hem fikiriz, fakat açığa

6 Ortega y Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015a), 65-69.

7 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 15.

8 Ortega y Gasset, *Quijote Üzerine Düşünceler*, çev. Mehmet Sait Şener (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 31-32.

çıkıldığında onun nasıl bir hakikati olduğunu idrak edemeyecek kadar tükenmiş oluruz. Yok sayamayacağımız kadar açık ve gerçek, fakat tek bir insanın bile diğer insanlarla paylaşamadığı kadar gizli ve derin.

Gasset'in özgürlük, ahlak ve iyilik arasında kurduğu ilişki düşünme tarzını görebileceğimiz diğer bir noktadır. Çünkü ahlak ve iyilik için, özgürlüğü bir ön koşul olarak kabul etmektedir. Örneğin yasal kaedelere, hukuk kurallarına uyduğumuz zaman iyilik yapmış olmayız. Bu düşünce ile ahlakın, insanın kendisi dışındakilerle kurduğu ilişkide ilk öncülün özgürlük olduğunu anlıyoruz. Özgürlüğün günümüzde daha çok doğuştan kazanılan bir hak olduğu ve bunun beşeri ve keyfi her türlü tercihi içerdiği düşünülürse, Gasset daha temel bir eleştiri sunmaktadır. Özellikle günümüzde gelişmiş ülkeleri "yaşanabilir" kılan en temel hususiyetin yasalar ve hukuk sistemi olması, ahlakın ve iyiliğin dahi belirlenmiş bir takım kategoriler olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın ve toplumların çeşitli araçlarla iyi ve mükemmel olarak tasarlanması, 1980'lerden sonra *transhümanizm* tartışmasını doğurmuştur. Buradan anlaşılıyor ki Gasset, bu tartışmalardan çok önce, insanın iyiliği ve ahlakiliğini kendisi dışında herhangi bir sisteme devredemeyeceğini, çünkü bunun özgürlük ilkesine zarar vereceğini vurgulamıştır.

"...İyilik ile kati olarak benimsenmiş yasal kaidelere kayıtsız riayet etmeyi ayırt eder hale geldik. Buna karşılık, sadece her yeni eylemden önce etik değerlerle doğrudan bağlantısını bizzat yenilemeye çalışan kişi bizlere ahlaklı gelir... Özgür irademizin kapalı bir değerlendirme sistemi içinde müebbet hapsini emreden her türlü etik, *ipso facto* (sırf bu gerçeğe ötürü), sapkındır."⁹

Gasset, tek tek insanların ya da toplumların, kendileri dışındaki insanları/toplumları anlama çabası göstermeden, kendilerine ve dostlarına olan sevgisine güvenilemeyeceğini inanmaktadır. İspanyol toplumu için örneklendirdiği bu durumda, toplumların ahlaki bir dogma adına çok kolay galeyana geldiklerini gözlemlemiştir. Muhakememizi her an açık tutup, gerektiğinde düzeltme ve iyileştirmektense, özgür irademizi katı bir ahlaki tutuma teslim ediyoruz.¹⁰ Ahlakiliğin ve iyiliğin zorunlu şartı olan özgürlüğü, baştan feda edilmiş durumdadır. Dolayısıyla herhangi bir konuda, herhangi bir alanda üretilen karşıtlıkların birbirini ortadan kaldıran bir sonucu doğurduğuna şahit oluyoruz. Karşıtlıklar konusunda da düşünme tarzımızı güncelleyebiliriz. Gasset'in düşüncesiyle bir şeye karşıt olmak, onun önce var olmasını gerektirir. Her karşıtlık, basit bir "hayır"dan öte bir anlam taşımaz. Çırilıçlık bir "hayır" demekle, geçmiş yok olsaydı, her şey çok kolay olurdu. Onu aşmanın tek çaresi, kovmamaktır, hesaba katmaktır.¹¹ Yok sayan bir karşıtlıktan ziyade karşıtını önemseyen, dikkate alan bir üslubun benimsenmesi gerekir. Dolayısıyla bugünün yazgısını sadece "çağdaş" zamanlarla açıklamak yetersizdir. Geçmiş, tarihi, tüm yaşanmışlıkları bugünden ayırmadan, bugünün içine sızmış hatta bugünü var etmiş bir gerçeklik olarak görmek, daha kuşatıcı bir düşünme tarzına imkân verecektir. Bu düşünme metodunu sadece felsefi bir mülâhaza olarak değerlendirmem gerekir. Çünkü her tür bilimsel-teknolojik gelişme kendinden önceki gelişmeleri yok saymış değildir. Bilimin kümülatif gerçekliği zaten buna işaret etmektedir. Buradan hareketle günümüz devletlerinin ve toplumlarının da karşılaştığı siyasal, etnik, dini pek çok problem ancak bu hesaba katıcı, kapsayıcı ve kuşatıcı bir yaklaşım metoduyla aşılabılır.

Gasset'in düşünme tarzının ipuçları bizi düşünceyle yaşam arasında kaçınılmaz bir ilişkiye götürmektedir. Çünkü Gasset, insanın yazgısının her şey önce bir eylem olduğuna, düşünmek için yaşamadığımızıza,

9 Gasset, *Quijote Üzerine Düşünceler*, 14.

10 Gasset, *Quijote Üzerine Düşünceler*, 12.

11 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 126.

yaşamayı başarabilmek için düşünmek zorunda olduğumuza¹² işaret etmektedir. Bu sayede düşünce, yaşam ve ideal arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

2. Yaşam ve İnsan

Gasset'in düşünme tarzından bahsettikten sonra düşüncesinin yöneldiği en temel iki unsura, *yaşam* ve *insan* olgusuna odaklanabiliriz. Çünkü daha ileride ele alacağımız din, tarih, devlet, bilim, akıl, teknik vb. konular, yaşam ve insan düşüncesinden beslenmektedir. Her iki kavram hakkındaki izahatları ile aslında düşüncesinin temellerini açıklamaktadır.

Gasset'in yaşam hakkındaki en temel vurgusu, yaşam döngüsünün belli bir isteme, müdahaleye veya yönelime gerek kalmadan zorunlu olmasıdır. Yani insanlar olarak bizler belirli şeyleri yapmaya zorunlu olmamıza rağmen, yaşam için bir şeyler yapmak zorundayız. Yaşam, bir şeylerin yapıp edildiği bir döngüdür. Bunlar olmadığında yaşamdan bahsedemeyiz. Fakat bu döngüde bir zorunluluktan bahsetmek zordur ya da her eylemde/edimde bir zorunluluk yoktur. Buna rağmen yaşam, Gasset'e göre hep başka şeyler için yaşanmıştır: din için, bilim için, ahlak için, ekonomi için hatta sanat ve bedensel zevkler için. Fakat hiç denenmemiş olan, bilinçli bir kararla *yaşam* için yaşamaktır. Yani yaşam kendisi için yapılan şeylerden daha fazla zorunludur. Gasset'in yaşamı merkeze koyuşunda tam olarak hazcı bir eğilim çıkarılamaz. Dahası günümüz tüketim toplumuna yönelik bir benzeşim de yapılamaz. Çünkü yaşama sadece temel ve belirleyici olması anlamında bir vurgu yapmaktadır. Yaşama kendinde bir değer biçmemektedir: "Yaşam başlı başına değerden yoksundur, ancak kültürel bir 'ahiret'in aracı ve temeli olarak değer kazanır."¹³ İnsan anlayışının temeline, kökten bir gerçeklik olarak yaşamı koysa da yaşamın değerini kendinden almamakta, değeri yaşamın dışında ve ötesinde aramaktadır.

İnsan ile yaşam arasındaki ilişkide Gasset, yaşamın insan üzerindeki belirleyici etkisine odaklanmaktadır. Fakat yaşamı da bir sabite şeklinde değil, değişim üzerinden açıklamaktadır. Her yeni anda, daha önce olduğumuzdan farklı, asla değişmez bir kesinlikle kendi kendimiz olamayız.¹⁴ Yani Gasset'e göre "insan şu ya da bu değildir, şunu ya da bunu 'olma halindedir'... İnsan şu'dur demeyelim, *yaşamaktadır* diyelim."¹⁵ İnsan, yaşamın dinamizmi içinde dinamik bir varlıktır. Yaşamsal hareketin dışında, insanı dondurmak ve tanımlamak zordur. Tarih boyunca bütün düşünsel arayışlar bu sorunun, "insan nedir?" sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır. Gasset bu cevabın yerine yaşamı, yani *dramı* koymuştur:

"İnsana özgü olan şey insanın yaşamıdır, bedeni değildir, ruhu bile değildir. Beden bir şeydir; ruh da bir şeydir, gelgelelim insan bir şey değildir, bir dramdır- yaşam denilen dram. Her ikisi de -bedeni ve ruhu- ona en yakın olan, yaşamasını sağlayan aygıtlardır... İçine düştüğü ortamda var olmak için orada tutunmaya çabalamak zorundadır- hep bir şeyler yapar olmalıdır. Yapması gereken ilk şey de ne yapacağını kararlaştırmaktır."¹⁶

12 Ortega y Gasset, *İnsan ve "Herkes"*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 39.

13 Ortega y Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Metis Yayınları, 2015b), 94-99.

14 Gasset, *İnsan ve "Herkes"*, 148.

15 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 36.

16 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 60.

Hep bir şeyler yapıyor olmak durumunda olan insanın, ne yapacağını kararlaştırmak zorunda olması, ilk önce bunu bilinçli bir istemle yapıyor olacağı anlamına gelebilir. Fakat Gasset, yaşamın bizim istemlerimizi beklemediğini, “*kendimiz hazır olana kadar yaşamı tehir edemeyeceğimizi*” belirtir.¹⁷ Ona göre insanın yaşamına istemlerden daha fazla kendiliğindenlik hâkimdir. Bütün bir yaşam içinde istemin, kişiliğin işine karışma oranı neredeyse sıfırdır. İstem biz farkında olmadan da bir tepi, yönelim olarak vardır. Bir şeyi istememizde etkin bir güç yaratmış gibi oluruz. Oysa var olanın kapılarını açmışızdır. Gasset’e göre, Rönesans’tan itibaren insanın varlığını, yaşamını bilincin görülen o küçük kesiminin yönettiğine inanmak büyük bir yanlışlıktır. Ona göre usumuz da özgürlüğümüz de varlığımızı saran ince bir zardır. Bu zarın içindekiler ne usaldır ne özgür.¹⁸ Kendiliğindenlik düşüncesi belki insan tutum ve davranışlarını yeterince açıklamıyor. Yine de ikna edici ve kapsayıcı bir düşünceye ihtiyacımız var. Kişilik ve karakterimizi şekillendiren durumsal ve çevresel süreçleri her an bilinçli bir şekilde yönetmediğimiz bir gerçektir. Gündelik hayatımızın hangi aşamasında aklımızı, bilincimizi ve farkındalığımızı kullanıyoruz. Salt aklın veya özgür iradenin yaşamın mutlak belirleyicisi olarak görmekten ziyade Gasset, yaşamın kendisine öncelik vermektedir.

İnsanın bilinçli istemlerinin dışında yaşama merkezi yer atfetmek, insanın yaşam içerisindeki konumunu yeterince açıklamıyor demiştik. Gasset bunu başka bir kavramla açıklamaya çalışıyor. İnsanın her an bir *kanıda* olmak zorunda olduğundan bahseder. *Kanı* herhangi bir konuda insanın fikirlerinin, düşüncelerinin yöneldiği bir eğilimdir. İnsanın zihninde onun kararlarından bağımsız, davranışlarını belki de hiç etkilemeyen fikirler döner, dolaşır. Fakat bunlar arasından bazıları bilinçli ya da bilinçsiz birer kanıya (veya inanışa) dönüştüklerinde, yaşamsal birer sistem oluştururlar. Artık zihni ve duyguları işgal eden şeyler sadece düşünmekle yetinilen fikirler değil; insanın kanaatlerini ve davranışlarını şekillendiren *inançlar*dır.¹⁹ Dolayısıyla inançlar, bir şeyi kendisi için istemekle, başka bir şey için istemek arasındaki farkı ortaya çıkarmaktadır. Birisi daha saf nitelikli, etik bir istem iken diğeri faydacı bir ahlaktır. Etik istem, istenen şeyi bir amaca, sonuca, yaşamın son sınırlarına, birer sona dönüştürmektedir.²⁰ Modern çağı hazırlayan felsefi geleneğinin merkezinde *ratio* kavramının yer alması, Gasset’in neden bu geleneğin dışında kaldığını açıklamaktadır. Çünkü o, insanın bütünüyle matematiksel bir akılla ve kesinlikle açıklanamayacağına inanmaktadır.

İnsana dair ortaya koyduğu düşünceleriyle Gasset’te, varoluşçuluğun insan kavrayışına dair izleri görmekteyiz. İnsan için verili olan herhangi bir durum, onun kaderi değildir. İnsanın yaşamı, eşyanın, bitkinin ve hayvaninkinden tamamen farklıdır. Çünkü diğerleri için yaşam, verili olana göre hareket etmektir. Fakat insan için yaşam, yaşarken oluşan, şekillenen fakat tamamlanmayan bir şeydir. Yaşam bu anlamda olanaklar bütünüdür. İnsanın düşüncesinin ve davranışlarının yönelimi hiçbir zaman belirli ve sabit değildir. Çok yönlü olan yaşam, her zaman ve her yerde insana bir yol kavşağı çıkarır. Tabi olan kararsızlıktır.²¹ Burada kararsızlık insanın her an karşılaştığı bir durum olarak verilmektedir. İnsan karar verdikleriyle yaşamını şekillendirir, inşa eder. İnsanın kendi seçmediği halde sahip olduğu özellikler, maruz kaldığı durumlar Gasset’in ifadesiyle onun yazgısını oluşturur. Bu yazgının içerisinde bulunan olanaklar ise tercihlerdeki özgürlüğü sağlar. Bu yüzden yaşam, yazgı ile özgürlüğün bir karmaşasıdır. Fakat insanı nasıl anlamamız ve yorumlamamız gerektiği konusunda, doğuştan getirilen şeylere değil, insanın sonradan kazandıklarına, yapıp etmelerine ve uğraşla-

17 Ortega y Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, çev. Bülent Üçpınar (İstanbul: Birleşik Yayınları, 1997a), 114.

18 Ortega y Gasset, *Sevgi Üstüne*, çev. Yurdanur Salman (İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2017a), 63.

19 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 5.

20 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 40.

21 Cihan, *Jose Ortega y Gasset’te İnsan ve Tarih Felsefesi*, 63-65.

rına odaklanmak gerektiğine vurgu yapmaktadır.²² Dolayısıyla “*insanın doğası gereği ne olduğu?*” sorusunun yeniden formüle edilmeye ihtiyacı vardır. Fakat bu soruya verilebilecek bütün cevaplar, kendinde mutlaklık ölçüsü barındırmaktadır. Gasset’in ise bu soruya verdiği cevap, yine de bir kesinlik ve mutlakiyet taşımamaktadır. Ona göre insan şu ya da bu değildir, “*olma yolunda olan*” yaşayan bir varlıktır.²³ Özetle;

“İnsan bir nesne değildir, insanın doğasından söz etmek hatadır, insanın doğası yoktur... Çünkü insan [sadece] kendi bedeni değildir, çünkü bedeni bir ‘şey’dir; canı, ruhu *psike*’si, bilinci de değildir, çünkü o da bir ‘şey’dir. İnsan hiçbir ‘şey’ değildir, olsa olsa bir dramdır”²⁴

Yaşama ve insana dair bu izahatlarla birlikte Gasset’in düşüncesini somutlaştırmakta fayda var. Yaşamın içinde ya da yaşamın bir parçası olarak insan, belirli bir olay özelinde gerçeklikle nasıl yüzleşmektedir? Gerçeklik kendisini insana dayatmakta mıdır yoksa gerçekliği insan mı yaratmaktadır? Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması* metninde dış dünyada karşılaştığımız gerçekliklerin, insanın konumuna göre nasıl farklılaştığını ilginç bir örnekle anlatmaktadır:

“Ünlü bir adam can çekişmektedir. Eşi yatağının başucundadır. Bir doktor, ölümüne doğru ilerleyen adamın nabzını saymaktadır. Odanın bir köşesinde iki kişi daha vardır; o yaşlı sahneye görevi gereği tanık bir gazeteci ile rastlantının oraya sürüklediği bir ressam.”²⁵

Bu olaya tanık olan dört kişi vardır: eş, doktor, gazeteci ve ressam. Hepsi aynı olaya -bir insanın can çekişmesine- şahit olmaktadır. Fakat tek ve aynı olan olay her birinde farklı bir görünüm kazanmaktadır. Gasset bu olay üzerine şöyle bir soru sormaktadır: *Bu birçok gerçekten hangisi sahicidir, asıl gerçektir?* Ona göre bu konuda verilecek her türlü cevap keyfi olacaktır. Bütün gerçekler eş değerlidir, her biri bakan kişinin görüş açısında uygundur. Fakat aralarında bir derecelendirme yapmak mümkündür. Ölmek üzere olan adamın eşi için, olay bir sahneden ibaret değildir. Eş sahnenin içindedir, onu seyretmiyor, bizzat yaşıyordu. Doktor, eşin deneyiminden biraz uzaktadır. Eşin yaşadığı duygusal bunalımla olaya katılmaz. Fakat mesleki sorumluluktan dolayı sahne, onu da içine alır. Gazetecinin bakışı ise acıklı manzaradan uzaklaşmış durumdadır. Doktorun mesleği olaya müdahaleyi gerektirirken, gazeteci böyle bir itkiye sahip değildir. Gazeteci için olay bir sahneden ibarettir ve görmekle yetinmektedir. Son olarak ressam için olay sadece gözlerle şahit olunan, ortamın dış görünüşle ilgilidir: ışık, gölge, renk. Ressam olaya en uzak, duygusal katılımın en alt sınırındadır.²⁶ Gerçekliğin algılandığı bu farklı derecelendirmeler, esasında fenomenolojik paradigmayı örneklendirmektedir. Bu paradigma dış dünyadaki gerçekliklerin nesnel kategorilere dayanmadığı, gerçekliğin bireyin/öznenin algılaması ve yorumlamalarıyla ortaya çıktığı fikrine dayanır. Gasset durduğu yerine tanımlarken, idealizm ile materyalizm arasında olduğunu söylese de bu gibi değerlendirmeleriyle idealist çizgiye yakın olduğunu göstermektedir. Farklı bağlamlardaki pek çok yaklaşımında katı determinist, mutlak ve matematiksel akıl referanslarının dışında hatta karşısında durmaktadır.

22 Cihan, *Jose Ortega y Gasset'te İnsan ve Tarih Felsefesi*, 68.

23 Cihan, *Jose Ortega y Gasset'te İnsan ve Tarih Felsefesi*, 58.

24 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 17-27.

25 Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, çev. Neyyire Gül Işık (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017b), 27.

26 Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, 29.

3. Tarih, Tarihsellik ve Yaşadığımız Çağ

Ortega y Gasset'in düşüncesinde yaşam ve insanın bulunduğu yer, bir anlamda tarihsellik taşımaktadır. Yani insanı ve yaşamı ancak bir tarihsellik içerisinde görebiliriz. Tarih, yaşamın zamansal bir denklemde vücut bulmuş halidir. Hatta Gasset, tarihi bir sistem olarak değerlendirmektedir: "Sistem kavramı, bütünleştirme, temellendirme, kapsadığı tüm öğeleri birbiriyle ilintili olan bir ilkesel ağdır... Tarih, insanı oluşturmuş bulunan süreçtir, insanoglu tarih bağlamında varlığını bulmuş, kendini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla insan varlığının özü tarihseliktir."²⁷ Buna göre hem akarak bize doğru gelen tarihin insanıyız, hem de ondan daha fazla bir şeyiz. Tarih açısından, insan ve yaşam birbirinden ayrılmadan değerlendirilmelidir. İnsan, kaplan gibi hep sıfırdan başlamaz. Tarih, insanı bir noktadan başlatır ve insan ona dayanır, ondan yararlanır, ayrıca onun omuzlarına tırmanır ve kendi bünyesini ona ekler: "Geçmiş ta uzaklarda, mazide değil, buracıkta, benim içindedir. Geçmiş benim kendimdir -yani benim yaşamımdır."²⁸ Bu noktada tarih, insanı soyut, nesnel, bağımsız ve biricik bir varlık olarak değerlendirilmeye engel olur.

Geçmiş ya da tarih, yaşamdan, dahası insandan ayrı bir yerde değildir. Tarihle yaşam, insan aracılığıyla buluşmaktadır. Tarihte de yaşamda da imkânlar hiçbir zaman kendi başlarına gerçekleşmezler. Tarih ve yaşam bu yüzden sürekli yaratmadır. Yaşam insana hazır olarak verilmemiştir. Yaşam, insanın sürekli, biteviye yaptıklarıdır. Hazır olan şey, sadece imkândır. Onun gerçekleşmesi için küçükte olsa bir davranış, bir hareket, bir edim gereklidir.²⁹ Nasıl ki bugünkü yaşamı tarihten ayrı düşünemiyorsak, tarihi de insanı ve potansiyelini dikkate almadan düşünemeyiz. Örneğin bir tarihçi, bir belgenin tek tümcesini dahi, onu yazan kişinin tüm yaşamını göze almadan anlayamaz. Daha başlangıç aşamasında, ilk çabada bile işin içine yorumlama girer. Anlamlandırma, hep kopuk olayı tüm bir yaşamın, yaşam dizgesinin organik yapısına yerleştirmektir.³⁰ Tarihi bir gerçekliğin kaydı bile olduğu haliyle var değildir. Anlama, yorumlama, hatırlama kendi içinde sürekli bir çarpıtma içerebilir. Gasset'in kuşak vurgusu bu hususu sarıh bir şekilde açıklamaktadır. Herhangi bir tarihsel olay, o olaya şahit olmuş, tecrübe etmiş, maruz kalmış bütün insanlarda aynı şekilde göröl(e)meyebilir. Örneğin farklı kuşaklardaki insanlar için, kendi yaşam hikâyeleri nispetince aynı olay tümüyle ayrı bir yaşamsal, tarihsel gerçek olur.³¹ Yaşlılar için bir tekerrür iken gençler için bir kriz/travma sebebi olabilir. Aynı olayın farklı etkileri, farklı anlamları beraberinde getirir. Eski-yeni, güzel-çirkin, doğru-yanlış, iyi ve kötü hepsi belirli bir bağlama göre farklılaşabilir. Kavramların anlamları dahi yaşamsaldır. İçeriğini yaşamsal deneyimler doldurur: "On yıllık bir otomobil yirmi yıllık bir lokomotiften daha eski görünür, tek nedeni otomotiv tekniğinin icatlarının çok daha hızlı birbirini izlemiş olmasıdır."³² Dolayısıyla insanlık tarihinin belirli aşamalarını, diğerlerine göre ileri, modern, çağdaş vb. sıfatlarla ayırmak ve bu yolla kavramsallaşmak tarihin canlılığına, dinamizmine, yaşamsallığına zarar verir, donuklaştırır. Bu perspektifin dışına çıkabilmek ise günümüzü bambaşka bir şekilde yorumlamaya imkân verir.

Yaşadığımız çağı kendisini nihai aşama olarak görmek, önceki çağları geçmiş olduğu için aşağı görmek Gasset'e göre hatalıdır. Modern çağı bir olgunluk olarak görmek bir anlamda kendinden memnun olmak an-

27 Neyyire Gül Işık, "Sunuş", *Sistem Olarak Tarih* içinde, ed. O. Gasset (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), xi.

28 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 40-43.

29 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 56.

30 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 51.

31 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 56.

32 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 167.

lamına gelir. Bu insanın görüş alanını daraltır. Olgunluk bir son aşama ise bundan sonra gelecek aşama içten çürümektir. Dolayısıyla yarın dünyada ne olacağını bilmemek bizi sevindirir. Hayatın gerçek olgunluğu her türlü olasılığa apaçık bir ufuktur.³³ Gasset bu kanaatini, -kendi kültürümüzde de karşılığını bulabileceğimiz- Cervantes'e referansla özetliyor: *her zaman yol, menzilden daha iyidir.*

4. Akıl, Bilim ve Uzmanlaşma Merakı

Batı düşünce tarihi içinde ortaya çıkan ve günümüz hâkim bilim paradigmasını temsil eden modern/rasyonel/pozitivist düşünce, Ortega Gasset'in sorunsallaştırdığı önemli konulardan birisidir. Ona göre varlığa, yaşama, insana, doğaya, felsefeye, dine ve metafiziğe dair sorulan bütün soruların cevabı, tek bir yerde değildir. Özellikle bilimin fizikçi ve doğacı tabiatının insana dair önemli sorulara bir cevap üretmediğini iddia etmektedir. Aklın ve fizik biliminin, geçmişte düşünemeyen pek çok şeyi gerçekleştirdiği açıktır. Ama bu Gasset'e göre kendi alanıyla, doğayla sınırlı kalması koşuluyla gerçektir. Dolayısıyla bilimin doğa karşısındaki büyük zaferi yadsınamaz. Fakat bütün insani varlığın karşısında bozguna uğradığı da fark edilmelidir. Bu anlamda bilim, geçmişin ispatına ve geleceğin öngörüsüne odaklanan ütopyacılıklarla doludur. O halde gerçeği belirsiz yarınlarda aramak yerine bugüne bakmalıyız. *Gerçek, bugün gerçek olan şeydir.*³⁴ Bilimin, bilimsel gerçekliklerin esasında bir zamansal kesiti yoktur. Bilim, zamandan bağımsız bir gerçekliği ortaya çıkarma iddiasındadır. Fakat geçmiş ve gelecek bu iddiaların kesinliğine zarar vermektedir. Bu yüzden Gasset, gerçekliği şimdide, bugünde aramak gerektiğine işaret etmektedir.

Bilimin ortaya koyduğu gerçekliği, Gasset'in tahayyülündeki yaşamla karşılaştırdığımız zaman, aralarındaki ilişkide bir hız farklılığı dikkati çeker. Ona göre, yaşamın en belirgin özelliği mecburi olmasıdır. Hiç ertelemeye ihtimal vermez, hayat acildir. Yani bilimin sonuçlarını beklemez. Bir alışveriş vardır. Fakat kültür ve hayat canlıdır, beklemez. Bilim ise acele etmez. Kendi gerçekliklerinin peşinden gider. İlerler, uzmanlaşır ama hiç tamamlanmaz.³⁵ Yani bilimin aradığı gerçeklik, süreklidir. Her gerçeklik bir diğerini yanlışlayarak ortaya çıkar. Hali hazırdaki nihai gerçeklikte yanlışlanabilir olmalıdır. Dolayısıyla hayat yanlışlanamayan bilgiyi, gerçeği bekleyemez. Gerçeğe erişme anlamında bilim, Tanrı'ya ulaşma gibi bu dünyada gerçekleşmeyecek bir olaydır. Bilim yalnızca bir idealdir. Bugünkü, dünü düzeltiyor, yarın ki bugünü düzeltecek. Yanlışsız bilim ya da gerçek adalet tarihin sonsuzluğunda ele edilecek şeylerdir.³⁶

Bilim ve hayat arasındaki bu ilişkiye rağmen, bilim kendisine mutlaklık vehmetmekten vazgeçemez. Bilimin kendisini mutlak akıl olarak ilan etmesi karşısında hayat, mutlak olana kendi buyurganlığını sunmaktadır. Gasset, hayatın bu buyurganlığını basitleştirerek ifade ediyor: İnsan geometrik, fiziki, ekonomik, politik akıl olmadan yaşayabilir. İnsanoğlu binlerce yıl bunu yapmadan yaşayabilmiştir.³⁷ Bugünkü anlamda bilimle ile hayat arasında bir denklem kuracak olsak, bilim hayata mecburdur ama hayat bilime mecbur değildir.

Bilimle hayat karşılaştırmasının dışında Gasset, klasik bilimsel perspektifin dayandığı temel ilkeleri de kritik etmektedir. Bu ilkelere birisi olan *değişmezlik ilkesi*, araştırılan bir nesne ya da olgunun değişmez

33 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 56-61.

34 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 12-15.

35 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 114-115.

36 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 99.

37 Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, 68.

özelliklerini, sabitelerini gün yüzüne çıkarmayı önerir. Bu ilke, modern bilimle ortaya çıkan bir arayış değildir. Felsefe geleneğinde de (M.Ö. 515, Parmenides'ten bu yana) kurallara uyan bir düşünür, bir şeyin varlığını araştırdığında sabit ve durağan bir somutluğu aramaya niyetlidir. Gasset'e göre ise zaten bu arayış, kendiliğinden bir sabitliğin, istikrarın varlığını kabul etmektedir.³⁸ Dolayısıyla bilimsel metotlarla ortaya çıkan bir ilke değildir. Gasset bunu Yunan felsefesinin bir keyfiliği olarak değerlendirmektedir.

Bilimsel bilginin ortaya koyduğu kesinlik, bilim adamları ve uzmanlarda çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Günümüze değin bilimin sürekli muhtelif kompartımanlara ayrılması, bilim adamlarının çalışmalarını her kuşakta daraltmasından ötürü, giderek farklı disiplinlerin birbiriyle irtibatı ve evrenin bütüncül yorumlarıyla ilişkiler yitirilmektedir. 19.yy'ın sonlarında Avrupa kültüründe tarihte benzeri görülmedik bir bilim adamı tipi ortaya çıkmıştır. Yalnızca belli bir bilimi, ufak bir alanı tanır, onun dışında kalanlardan habersiz olmayı bir erdemmiş gibi ilan eder ve bilginin tümü hakkında merak duymayı amatörlük olarak adlandırır.³⁹ Dahası bu ayrımların her biri yine bilim camiasının ürettiği kategorik ve kurgusal ayrımlardır. Soyutlama ve metodolojik eğilimlerden ortaya çıkan farklılaşmalardır. Dolayısıyla teoride ve metodolojide kabul edilen bu sınıflandırmalar, pratikte ve reel dünyada aynı şekillerde karşımıza çıkmazlar. Biyolojik, psikolojik ve ruhsal yönleriyle insan bir bütündür. Parçalara odaklanıp, bütünü ihmal etmek, modern bilimsel paradigmanın en temel sorunudur. Parça-bütün arasındaki ilişki de ontolojik kabullerin yeniden tesis edilmesi gerekmektedir.⁴⁰

Gasset, bu uzmanlaşma merakını *barbarlık*, uzman tipolojisini de *garip bir insan sınıfı* olarak adlandırmaktadır. Çünkü uzman, kendinde bir egemenlik ve güven duygusu taşımaktadır. Kendi minicik evren köşelerini iyi bilmelerine rağmen, kalan her şeyden tümüyle habersizdirler. İnsanlar eskiden, az çok bilgiler ve cahiller olarak ikiye ayrılabilirdi. Oysa uzman ne bilge ne de cahil sınıfına dâhil edilebilir. Uzmanlık alanına girmeyen her şeyden habersiz olduğu için bilge olamaz, kendi alanını ayrıntılarıyla pek iyi tanıdığı için cahil de olamaz.⁴¹ Uzmanlığın bu konumu günümüz açısından değerlendirildiğinde olağan görülebilir. Fakat sorun kendi alanının dışındaki etkinliğiyle alakalıdır. Uzmanlık titri sayesinde taşıdığı itibar ve güveni, bilgisi ve ilgisi olmadığı bir alan için de kullanabilmektedir. Bunun örneklerini pek çok yerde görebiliyoruz. Örneğin tarih alanında ya da jeoloji alanında otorite olarak tanınan bir bilim adamının, Türkiye'nin sosyo-kültürel, ailevi, ekonomik, siyasi ve dini pratikleri hakkında görüşlerine başvurmak, alanı dışındaki fikirlerini referans olarak kabul etmek problemlidir. Örneği karikatürize edersek, bu, bir sporcunun sanat hakkındaki ya da bir sanatçının spor hakkındaki düşüncelerine benzemektedir.

İnsanların bilime ve akla olan imanının geçmişten bugüne önemli oranda dönüştüğünü görebiliyoruz. Basitçe düşünürsek, modern öncesi dönemde insanlar akla başvuruyorlardı bile. Fakat bugün modernite ile birlikte aklın kurduğu egemenliğe de kuşkuyla bakılır oldu. Gasset de (Husserl'e referansla) akla duyulan "büyük iman"ın yitirilmiş olduğunu düşünmektedir. Fakat büyük iman vurgusu, aklın tümüyle işe yaramadığına işaret etmez. Çünkü öyle olsaydı, bugünkü rasyonel dünya bir sorunsal olmazdı. Dolayısıyla aklı silerek ve onu bir aldanma olarak nitelemek yerine farklı ve doğru bir yere oturtmak gerektiğini önermektedir: gerekli ama

38 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 21.

39 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 141-142.

40 Beylü Dikeçligil, *Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 136.

41 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 143.

mutlak olmayan bir yere, insanoğlunun zihinsel uğraşısının devasa birikimini hesaba katarak.⁴² Yani insanlık tecrübesini, son birkaç yüzyılda oluşan sınırlı etkinlik alanlarını değil binlerce yıldır biriken düşünsel mirası dikkate almak gerekir.

Bugünün modern ya da postmodern dünyasını, insanlığın diğer bütün birikimden ayıran, onu diğerlerinin üstünde güçlü ya da etkin kılan temel hususiyet, daha fizikte, tıpta ve teknolojiadaki gelişmelerdir. Fakat bu gelişmeler, bundan yaklaşık yüzyıl önce dile getirilen eleştirileri boşa çıkaracak nitelikte değildir. Çünkü Gasset'in tabiriyle hâlâ "fizik bilimi bizi hiçbir aşkınlığa ulaştırmıyor". Çünkü fizik, matematik, doğa ya da pozitif bilim, sadece insanın ve evrenin formel yönlerine ışık tutuyor. Tutulan bu ışıkla görülemeyecek olan aşkın değerler ve ilkelerdir.⁴³ Yani insanın Tanrı'ya olan imanını kaybetmesi, kendi doğasıyla, elinde kalanla baş başa kalmasına neden olur. Aşkın olanla bağı koparılan zihin, doğanın bir parçasıdır ve sadece ona güvenmek zorunlu kalan insan, fiziksel-matematiksel akla iman edecektir. Eğer akla olan inanç kaybedilecek olursa, işte o zaman insan kalan son dayanağına, düş kırıklığı içindeki yaşantısına dönecektir.⁴⁴ Esasında bu bir öngörü değildir. Fiziksel, bilimsel, teknolojik, sağlık vs. alanlardaki en ileri gelişmelerin, bugün de insanlığın temel trajedisine cevap üretmediği görülmektedir. Örneğin 2019 yılında bilim insanlarının kara deliğin görüntüsünü alabilmesi evrenin sınırlarına dair bir keşif olarak değerlendirildi. Fakat buna rağmen bugün yoksulluk ve savaş gibi insanlığın bitmeyen krizleri varlığı, etik ilkeler açısından bakıldığında hiçte ilerleme kaydedilmediğini düşündürmektedir. Nesnelere, eşyalara ve evrene dikkatini, ilgisini, enerjisini yönlendiren motivasyon, insanlığın dramatik gerçeklerine ve aşkın değerlerine yönelmemektedir. Uzay araştırmaları yapan bilim insanları, devletleri yaptıkları bilimsel çalışmalara katkı (ekonomik) yapmaya davet ederken, acaba insanlığın dikkatini dağıtıyor ya da yanlış bir yere çekiyor olabilirler mi?

Bilimin ne olduğu ve yaşamla ilişkili vurgularının dışında Gasset'in bir meslek olarak bilim yapmaya dair görüşleri, kendi toplumumuzda örneklerine şahit olduğumuz bir durumdur. Meslekle bilim arasında yaptığı ayırım aslında bilimin ne olmadığını da ortaya koymaktadır. Örneğin bir mikroskop almak, laboratuvar kurmak bilim değildir. Bilimin içeriğini açıklamak veya öğrenmekte bilim değildir. Bilim sadece araştırmaktadır: problemi ortaya koymak, onlar üzerine çalışmak ve çözümler/sonuçlar elde etmek gibi. Bunun sonucunda yapılacak hiçbir şey yine bilim değildir, bu çözümleri yeniden tartışmak hariç.⁴⁵ Yani bilim, araştırma safhasının başında ve sonunda yapılan şeylerin dışındadır. Bilimsel araştırma sonucunda elde edilen bulguların, pratikte bir uygulamaya dönüşmesi bilimsel sürecin bir parçası değildir... Bilimi bilmek de bilim yapmak değildir. Bilim yapmak ile bilimi nakletmek/aktarmak arasında da farklar vardır. Mesela öğreticiler için bilim yapmak bir zorunluluk değildir, bilmeleri yeterlidir. Bu tartışma sanki Türkiye'de üniversite hocalarının yaşadığı gerilimi hatırlatmaktadır: bilim adamı olmakla, öğretici olmak arasındaki gerilim. Dolayısıyla -Türkiye'deki yaygın kullanımıyla- akademisyenler, üniversitelerde mesleki zorunlulukları gereği hem öğrenci yetiştirmek hem de kariyerleri gereği bilimsel araştırmalar yapmak durumundadırlar. İkisini birden yapabiliyor olmak avantajlı ve olumlu bir durum gibi gözükebilir. Fakat ikisinin birden olamadığı şeklinde bir handikap, daha fazla müşahede edilmektedir. Gasset, Almanya'daki çalışmalarını sırasında gözlemlediği bir

42 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 64.

43 Gasset'in gerçekle değer arasındaki farka dair verdiği bir örnek, görülebilir ve duyulabilir olanı birbirinden ayırabilmemizi kolaylaştırıcaktır: Tuval, renk, çizgiler tablonun gerçek öğeleridir. Fakat güzellik, uyum, incelik, yalınlık o tablonun değerleridir. Tablonun çizgileri gözle görülebilir ama güzelliği görülemez. Güzellik duyulur, değerlendirilir. Gasset, *Tarihsel Bunalm ve İnsan*, 94.

44 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 48.

45 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 103.

durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Profesörler laboratuvar ve arşiv çalışmalarını engellediği için, öğretmenlik yapmaktan yakınmaktadırlar. Ona göre bilimle, üniversite karıştırılmıştır: araştırma yapmakla görevli olanlar, öğretim görevine verilmiştir. Zamanının en iyi bilim adamları ile yakın ilişkisi olduğundan bahseden Gasset, aralarında tek bir kaliteli öğretmene rastlamadığını belirtiyor.⁴⁶ Dolayısıyla şayet biri doktor olma yeteneğinden fazlasına sahip değilse, Gasset'e göre bilimle uğraşmamalıdır. Böyle biri bilimi bayağılaştırır. Onun iyi bir doktor olması yeterlidir. Aynı şey tarih öğretmeni içinde geçerlidir. Ayrıca bilim ve bilimsel çaba ulvi olabilir, ama bilim adamı değil. Tüm insanlığı bilime tahsis ederek, onları feda etmek için de hiçbir sebep yoktur. Bilim adamı olmanın karmaşık şartlarını ve hikâyesini göz ardı ederek, bilim adamını idealize etmek ve onu bütün insanların taklit edeceği bir model olarak arz etmek abestir.⁴⁷ Bu düşünceleri sebebiyle Gasset ne bilimi ne de bilim adamını yüceltmek niyetindedir. Kavramları ve gerçeklikleri yerli yerine oturmaya çalışmaktadır.

Son olarak bilimin etik ilkelerle olan ilişkisine baktığımızda da sorunlu bir alanla karşılaşmaktayız. Bilimsel formasyona tabi tutulan Tıp fakültelerinde fizyoloji ve kimya dersleri sonuna kadar öğretilmektedir. Fakat dünyanın hiçbir tıp fakültesinde iyi bir doktor olmanın ne anlama geldiği, çağımızın ideal tipinin ne olması gerektiği ile meşgul kimse yoktur.⁴⁸ Gasset'in 1900'lerin başında ileri sürdüğü bu düşüncelerin yüzyıl sonra bugün değiştiğini söylemek çok zor.⁴⁹

5. İçinde Bulduğumuz Bir Fikir Olarak İnanç

Ortega y Gasset'in farklı konularda yaptığı tefekkür edişlerinin, dönüp dolaşıp durduğu yerler vardır. İnsan için yaşamın diğer şeylerden bağımsız olarak zorunluluğu, tarihselliğin belirleyiciliği ve sistemli oluşu, aklın ve bilimin insanlığın ufkunu daraltması gibi hususlar, temel vurguları olarak kabul edilebilir. Bunların yanında inanç olgusuna atfettiği önem, aslında insanın durduğu yeri tarif etmede bize göre kullanılışlı görülmektedir. Ona göre;

“İnsanoğlu her devirde dünyayı ve kendi kendisini irdelerken hangi ilkelere dayanacağını bilmeye büyük önem vermiştir... Herhangi bir konuda hangi ilkelere dayanacağını bilir durumda olduğunda, oturup düşünmek aklına gelmez, o şey üstüne sahip olduğu düşünce ya da fikre takılıp kalır. ‘İçinde bulunduğumuz fikir’ inanç dediğim şeydir. Ama o inanç eksik olduğunda, o inancın *çinde bulunmaktan* çıkınca, duracak yeri kalmaz, bu konuda hangi ilkeye dayanacağını yeniden bilebilmek için bir şeyler yapmak zorunda hisseder kendini. İşte o yapmaya koyulduğu şey düşündürmektir...”⁵⁰

Esasında düşünmek, insanoğlunun verili olarak yaptığı, bunu yaparken de sürekli “ne için düşündüğü” sorusuna cevap bulmaya çalıştığı bir arayıştır. Bu anlamda düşünme, zihnin bir işleyiş halidir. Düşünmenin muhtevası ise bazen akıl ve duygular gibi içerden, bazen duyular gibi dış dünyadan beslenmektedir. Pek çok farklı kanaldan gelen bilgiler arasından “hangisi, insanın düşüncesini, iradesini, tutum ve davranışlarını

46 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 123.

47 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 105.

48 Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 107.

49 Bu durumu marjinal olmadığını düşündüğümüz bir örnekle açıklayabiliriz. Ulusal bir radyo programına katılan bir tıp beşinci sınıf öğrencisi, bu mesleği seçmesinin sebebinin “çok para kazanmak” olduğunu söylemiştir. Trajikomik olan bu cevaba karşı radyo programcısının “beşinci sınıf öğrencisinin, bu eğitim süreci mesleğine farklı bir bakış getirdi mi?” sorusu üzerine, “pek bir şey değişmedi, yine para için yapacağım” şeklinde cevap vermesi, etik ve idealist ilkelerin bilimsel ve eğitimsel süreçlerin nasıl dışında kaldığını örneklendirmektedir.

50 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 71.

belirliyor?” önemlidir. Fakat Gasset, bunun düşünme sisteminin bir kodu olduğunu, yani insanın hangi kararı vereceği belirsiz olsa da karar verme durumunun zorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla inanç, bu kararın verildiği nokta olmaktadır. İnanç, içinde bulunduğumuz, ayağımızı yere bastığımız yerdir. İnanç, insana bir nirengi noktası kazandırmaktadır. Modern toplumları karakterize eden seküler anlayışlara bakılırsa, bu inanç olgusunun daha çok bireysel ve vicdani alanlara bırakıldığını göstermektedir. Buradan hareketle her türlü toplumsal ve kamusal düzenleme rasyonel, bürokratik veya bilimsel olmak adına bu temel ilkeyi ihmal etmektedir.

Rasyonel, bilimsel düşünme metodu içerisinde sezgisel ve metafizik yönü olan inanç olgusuna bir yer bulmak zordur. Fakat Gasset inancı, düşüncenin aradığı şey, yani kendisini dayandıracığı bir ilke olarak tarif etmiştir. Bu yüzden bilgi ile karşılaştırıldığında inanç, insanı ve düşüncesini daha fazla sarmalar. Hayatın mimarisinde en derinlerdeki katmanı oluşturur. İnsan onlarla yaşar, ama durup üzerinde düşünmez bile. Bu nedenle belirli fikirlere *sahibiz* deriz; ama inançlarımız bize ait olmaktan çok bizim kendimizdirler.⁵¹ Gasset’in düşüncesinde radikal gerçek yaşam, bilgilerden ziyade inanışlar üzerine kuruludur.

İnanç konusunu somutlaştırılabilmek için Gasset’in aşk örneğine başvurabiliriz. Her an hesaba katmak durumunda olduğumuz, istemesek de aklımızdan çıkmayan düşünceler ve onlarla birlikte gelen bir hissiyat olarak aşk, canlı bir inanç örneğidir. Aşkın, canlı inanişe örneklik teşkil etmesi, düşüncede, kanaatte, tutumda ve davranışlarda etkin ve belirleyici olması nedeniyledir.⁵² Gasset, inanç bahsini tarihsel olarak örneklenendirirken, 16. yüzyıl Avrupa insanını öne çıkarıyor. Çünkü o yüzyılda Avrupa insanı, Tanrı’ya ve vahye olan imanındaki canlı inancı kaybetmiştir. Muhtelif kaynaklarda kutsalın düşüşü, büyüünün bozulması gibi adlandırılan bu süreç aslında batı toplumlarındaki sekülerleşme tecrübesine işaret etmektedir.

Genelde günümüz dünyasına özelde Türkiye toplumuna odaklandığımızda, Gasset’in işaret ettiği anlamda canlı inanç örneklerine rastlayabilir miyiz? Yani bugünün insanının düşüncelerini, tutumlarını, davranışlarını belirleyen temel referans kaynağı nedir? İşte bu soruların cevabını somut ve net olarak vermek zor gözüküyor. Fakat Gasset’in kitleleşme, kitlelerin hâkimiyeti, kitlelerin ayaklanması diye adlandırdığı olgular, bu konuyu derinlemesine incelemeye imkân vermektedir.

6. Devlet, Toplum ve Kitlelerin Ayaklanması

Ortega y Gasset, her ne kadar düşünsel sorgulamalarını kavramsal düzeyde ve felsefi bir terminoloji ile ifade etse de yer yer siyasallığına ilişkin kanaatlerini de dile getirmektedir. Bir entelektüel olarak aidiyet bağları olmayan birisi değildir. Çünkü kendisini konumlandığı yer, geleceğe dair beklenti ve idealleri, onun siyasal pozisyonunu görebilmemizi sağlamaktadır. Bir tartışma alanı olarak kitleleşme sorunsalına eğilirken, Avrupa hakkındaki telakkileri bize belirli ölçüde fikir vermektedir.

Öncelikle Gasset’in Avrupa’dan beklentisinin çok yüksek olduğunu görmekteyiz. Geçmişte dünyaya hükmeden bir toplum olarak Roma’yı zikrederken, günümüzde bu misyonu taşıyan toplumun Avrupa olduğunu düşünmektedir. Dünyaya, insanlığa hükmedecek bir toplumun gerekliliğine hem inanıyor hem de bunun gerçekleşeceği günü ümitle bekliyor. Hatta Avrupa’nın yakın gelecekte bu misyonundan uzaklaşabile-

51 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 9.

52 Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, 7-8.

ceğini de dile getiriyor. Böyle bir durumda dünyanın Avrupa insanın tüm erdemlerinden ve yeteneklerinden mahrum kalacağını⁵³ zannediyor. Bu sebeple Fransa'nın, Almanya'nın, İtalya'nın ve İspanya'nın başlı başına bağımsız özneler olarak düşünmeyi, birer fantezi kabul ediyor. Buradan anlaşılıyor ki Avrupa Birliği ideali konusunda Gasset'in belirgin bir kanaati vardır. Bunu bir hayal olarak değil, kökü eskilere dayanan bir gerçeklik olarak görüyor ve inanıyor. Hatta bir Ural dağlarından bir Çinli kafasının belirmesi ve şu koca İslam *mag-masının* silkelmesinin bu süreci hızlandıracağını söylüyor.⁵⁴ İnsanlığa hükmedecek bir güç olarak Avrupa, eğer dünya sahnesinden çekilirse, onun yerini dolduracak potansiyel güçlerin varlığının da farkındadır.⁵⁵ Gasset'in düşüncesini, satır aralarından okumaya kalkarsak, şöyle bir durumu idealize ettiğini görürüz; insanlığa hükmetmesi gereken bir ilke, bir değer, bir güç olmalı. Eğer bu Avrupa olmayacaksa bile mutlaka başka bir ideal olmalı. Bunun hâkim olmadığı bir durumda insanlık yüksek değerlerden uzaklaşacak, çözülecek, düşüşe geçecektir. Gasset'in postmodernizm tartışmaları ortaya çıkmadan önce hayatını kaybettiği düşünülürse, bu tartışmalardan önce düşünsel konumunu netleştirmiş sayılmaktadır. Belirli bir takım felsefi öğretileri sorsallaştıran, sistemli ve bütünlüklü yapıları reddeden bir düşünme tarzı olarak postmodernizm, Gasset'in kritik edebileceği bir paradigma olacaktır.

Gasset yaşadığı dönem üzerine mülahazalarıyla, zamanını *insanlığın düşüşü* olarak nitelendirmiş ve bunu kısaca *kitleleşme* olarak adlandırmıştır. Yaşadığı dönemin dünyasına kıyasla bugüne bakılırsa, kitleleşme çok fazla kristalize olmuş, bütün dünyanın temel sorunu haline gelmiştir. Bunu daha açık görebilmek için, Gasset'in kitlelere ve kitleleşmeye nasıl bir anlam yüklediğine bakmamız gerekir. Kitleler kabaca, belirli bir görüşü ve amacı olmayan insanlardır. Bu görüş ve amaç, bir buyruk olarak dışardan verilmediğinde, insanlığa kaos hükmedecektir.⁵⁶ Kitleler sadece hevesleri olan kimselerdir. Bununla birlikte belirli haklarının olduğunu savunur ama görevleri olduğuna inanmazlar. Sanki soyluluktan yoksun birer *snob* gibidirler. Gasset, *snob* tabirinin etimolojik kökenine başvurarak, kitle/ler derken kastettiği şeyi temellendirmeye çalışıyor. Eskiden İngiltere'de mahalle sakinlerinin bir listesi bulunmuş. Bu listede her kişinin adının yanında kişilerin uğraşları ve toplumsal düzeyi belirtilmiş. Herhangi bir sanı bulunmayan kişilerin adlarının yanına *s.nob* yani soyluluktan yoksun ifadesi yazılmış.⁵⁷ Yani kitle, herhangi bir vasfı olmayan kimselerden oluşan bir güruh anlamına gelmektedir.

Ortega y Gasset, yaşadığı dönemi kitlelerin hâkimiyeti olarak nitelendirmiştir. 1930'lu yıllarda yazdığı *Kitlelerin Ayaklanması*, dönemin toplumsal yapısı hakkında ilginç tespitler sunmaktadır. Bize göre ilginç olmasının sebebi sanki bugünü anlatıyor olmasıdır. Acaba bugünü görmüş olsaydı tespitlerinin ötesine daha ne kadar gitmek zorunda kalırdı. Örneğin bir kümelenme olgusundan bahsediyor ve bu evreni şöyle betimliyor;

53 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 177.

54 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 9.

55 Avrupa ideali konusunda Gasset, İngiltere'ye özel bir rol atfetmektedir. Ona göre, İngiltere Avrupa'nın mürebbiyesi gibidir. İngiltere'de monarşinin sembolik bir işlevi vardır ama önemsiz değildir. Kıymetlidir, çünkü sürekliliğin temsilcisidir. Örneğin, İngiliz hukuku içinde kadim bir hukuktan bahsedilemez. Çünkü o tarihi bir hukuktur. Yani bir süreksizlik yoktur. Ne kadar geçmişe gidilirse gidilsin halen günceldir (Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 33). İngiltere örneği sanki bir ideali temsil etmektedir. Yani geleneksel-modern ayrımların ötesinde tarihsel birikimi yok saymayan, bugünü inşa eden bir süreç olarak gören bir anlayışı yansıtmaktadır. Bugün hâlihazırdaki sistem geçmişin bakiyesi üzerine inşa edilmiştir. Bir kopukluk ve kesinti yoktur. Modern zamanlarda pek çok toplum için söylenemeyecek bir durum aslında. Günümüz dünyanın toplumları genelde tarihsel birikimlerinden ve kendi kimliklerinden uzaklaşan, modernleşmek adına Batı-Avrupa dünyasına öykünen toplumlardır. İngiltere örneği kendi içinde tutarlı bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

56 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 163.

57 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 12.

kentler insanlarla, evler kiracılarla, oteller konuklarla, trenler yolcularla, kafeler müşterilerle, geziler gezinenlerle, muayenehaneler hastalarla, plajlar tatilcilerle dolu. İnsanların kalabalıktan başka bir şey görmediğini, uygarlığın yarattığı mekânları kalabalıkların sahiplendiğini ifade ediyor. Bu yaklaşımını azınlıklar ve kitleler, seçkinler ve vasat adamlar ayırımına dayandırıyor. Kendisini “herkes gibi hissedemeyen” ve başkalarıyla aynı hissetmekten zevk alan her kişi, kitledir. Seçkin insan ise kendini başkalarından üstün sanan ukala değil, başkalarının beklediğinden fazlasını kendisinden bekleyen kişi demektir. Bir yanda kendilerinden özel bir şey beklemeyen kişiler sıradanlık içinde salınıp giderler. Diğer yanda kendilerinden çok şey bekleyerek, sorumlu davranarak güçlükleri ve görevleri sırtlayanlar vardır. Özetle kitle, kitle adamı olmaktan çıkmadan azınlıkların yerini almakta ve insanlar ordusu yüzbaşılardan oluşmaktadır.⁵⁸ Gasset’in insanı ve toplumu fazlasıyla aristokrat bir jargonla değerlendirdiği bu düşünceler başlangıçta eğreti gelebilir. Fakat bu düşüncesini temellendirme ve gerekçelendirme konusunda tutarlı yaklaşımlar sergilemektedir. Kendisi de tarihi, kökten aristokrat bir yorumla savunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla konuya nasıl yaklaştığının farkındadır. İnsan toplumunun özü gereği aristokrat olduğunu, aristokrat olduğu ölçüde toplum olacağını ve bundan uzaklaştıkça toplum olmaktan uzaklaşacağını iddia etmektedir.⁵⁹ Burada belirttiği basit ayırma başvuracak olsak bile Gasset’e hak vermemek mümkün değil: başkalarının bizden beklediğinden daha fazla şeyi kendimizden beklemek. Bu aslında kitleleri oluşturan her bireyi kendisi olmaya çağırarak, uyumsuzluk yerine çabalamayı vazedmektedir. Onları, kendisi ve toplum hakkında irade sahibi yapmakta ve sorumlu kılmaktadır.

“Kitlelere hayatı yoğunlukla yaşamalarına yarayan araçlar sağlandı, ama yüce tarihsel görevlerin gerektirdiği duyarlılık verilemedi; modern olanakların gururu ve gücü alâş telaş aşılandı, ama ruhu aşılanamadı.”⁶⁰

Bu ifadelerin niceliğinin egemen olduğu modern dünyaya karşı bir serzeniş olduğu görülmektedir. Bu egemenlik sistemi, vasat insanın ekonomik sorunu çözdüğü, konfor ve kamu düzenini güvenceye aldığı halde, durumu kriz ve çelişki olarak değerlendirmenin başka açıklamaları olmalı. Gasset, maddi imkânların ve refahın doğa tarafından veya doğuştan verili olduğu zannedilmesinin, vasat insan için asıl sorun olduğunu düşünmektedir. Bunların gelecekte de -yarın güneşin doğmasına emin olduğu gibi- var olacağından emin olmasına hayıflanmaktadır. Teknik ve toplumsal açıdan böylesine kusursuz bir dünyayla karşılaşanlar, bunu tarihin, geçmişin ve olağanüstü kişiliklerin dâhiyane çabaları sonucu ortaya çıktığını akıllarına getirmiyorlar.⁶¹ Bu insanları şımarık çocuğun psikolojisine benzeten Gasset, benzer erdemler sergilenmediğinde günümüz dünyasının “muhteşem” yapısının buhar olup uçabileceğine inanmaktadır. Yani kitleleşme, tarihin bugünün insanı için hazırladığı bütün birikime duyarsızlaşmak anlamına gelmektedir. Hazır bulduğu bu dünyada kitleler bugüne ve geleceğe dair amaçsızlığını normal bir durum olarak addetmektedirler. Bu amaçsızlığı örneklendirmek için Gasset, İspanyolların sıradan bir günü hakkında bir değerlendirme yapıyor:

“İspanya’yı gezen ziyaretçilerin en çok beğendiği şeylerden biri sokakta birisine falan meydanın ya da caddenin nerede olduğunu sorduklarında, sordukları kimsenin çoğu zaman kendi yolundan ayrılması, kendi işini yabancılara cömertçe feda ederek onu gideceği yere kadar götürmesidir. İyi niyetli Kelt-İber insanının bu davranışında cömertlik payı olabileceğini inkâr etmiyorum, yabancının bu tutumu böyle yorumlamasından da memnunum. Ama bunu her duyduğumda ya da okuduğumda bastıramadığım bir kuşku doğar içimde: Kendisine yer sorulan

58 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 40-45.

59 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 48. Ayrıca Gasset, bahsi geçen kitabının *Soylu Yaşam ve Sıradan Yaşam ya da Çaba ve Uyumsuzluk* adlı bölümünde bu konuyu ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Ayrıca İngiltere aristokrasisi özelinde ilginç bir örnek vermektedir. İngiliz aristokrasisi Avrupa’nın en az zenginlik içinde yüzen sınıfından birisidir. Diğer ülke aristokrasilerinden daha fazla tehlike altında yaşamışlardır. Kitada soylulara uygun sayılmayan ticaret ve endüstriyle uğraşmak durumunda kalmışlardır. Ekonomik bakımdan daha yaratıcı kalıp, ayrıcalıklara sığınmama yolunu tercih etmişlerdir.

60 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 79.

61 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 87.

o yurttaşım acaba sahiden bir yere gidiyor muydu? Çünkü çoğu kez İspanyol'un bir şeyin peşinde olmaması da pekâlâ mümkündür, belki ne tasarımı ne hayati bir görevi vardır, öylece yaşamaya çıkmış, acaba başkalarının ömrü gelir de onunkini birazcık doldurur mu diye bakınıyordur. Birçok durumda yurttaşlarımın acaba eşlik edecek bir yabancı bulur muyum diye sokağa çıktıklarını saptamışımdır.”⁶²

Kitleselleşme, tarihin bizi getirdiği kaçınılmaz son gibi görülmemelidir. Çünkü bu süreci, modern ilkelere ve uygulamalar sebebiyle daha da hızlandırmaktayız. Modern dünyanın en önemli, etkin, güçlü yapıları olarak ulus devletler, kitlelerin ayaklanmasını sağlayan kurumlardır. Günümüzde her şeyin, yaşamın devletleşmesini uygarlığı tehdit eden en büyük tehlike olarak görüyor, Gasset. Devletin, toplumun kendi içinde yapacağı şeyleri yutması, her şeye burnunu sokması, insanların yazgısını besleyen, ayakta tutan ve ileri taşıyan *tarihsel doğaçlamayı* yok ediyor. Yaşamın bütünü bürokrasiye bağlanmış durumda. Büyük kent halkı sokaklarda rahat yürümek, işinin başına gitmek için polislin trafiği yönetmesine gereksinim duyması alışılmış bir durum olsa da ruhumuza dehşet veren bir çelişkidir. Bu düşünceler, 2020'li yılların insanı için absürt gelebilir. Pek çok toplum için alışlagelmiş bir sistem olması bunun asıl nedeni sayılabilir. Yani insanların birlikte yaşamaya dair potansiyelini, onlardan alıp yasalara, yasaklara, kurallara ve bürokrasiye bırakılması kitle olma halini hızlandıracaktır. Gasset'in 1810'lu yıllardan verdiği iki örnek kendi durduğu yeri açıkça göstermektedir. O yıllarda Fransa'da yeni endüstri tecrübesi, suça yatkın insan türleri ortaya çıkarmıştı. Hemen sonra Fransa kalabalık bir polis örgütü kurmuştur. İngiltere'de benzer bir tecrübe yaşanmıştı, fakat polis örgütleri kurmak yerine suça dayanabilecekleri kadar dayanmayı yeğlediler.⁶³ Örneklerden birisi insanları dışardan bir güç ile denetlemeye, kontrol etmeye çalışırken, diğeri insanların kendi irade, tutum ve tercihleri ile bunun sağlanmasını temin etmektedir. Bu ikilemde Gasset, devletin sınırlı olduğu bir anlamda liberal bir anlayışı yeğlemektedir.

Ulus devlet kadar devletin bir alt kurumsallaşması olarak siyasette kitlelerin ayaklanması sürecini büyütülmektedir. Politikanın her şeyi yutması, topyekûn siyasetçilik kitlelerin ayaklanması ile aynı şeydir. Kitleler bağrında siyasetten başka bir şey barındırmıyor, siyaset ise aşırılaştırmış, dizginlerinden boşalmış, kendinden geçmiş bir haldedir. Çünkü siyaset,

“... bilginin, dinin, sağduyunun yerini alma iddiasında – oysa onlar özleri gereği, insan zihninin odağında olmayı hak eden tek şeydir. Siyaset insanın yalnızlığını ve mahremiyetini elinden alıp, içini boşaltır, o nedenler topyekûn siyasetçiliğin vaz edilmesi insanı toplumsallaştırmakta kullanılan tekniklerden biridir... Politikanın huyu, bütün bu kavramlar karanlıkta birbirine karışsın diye alelacele ışıkları söndürmektir.”⁶⁴

Bugünün devletleri açısından bakıldığında ulus olmak, devlet olmanın yegâne gerekliliği gibi düşünülmektedir. Pek çok ulus devlette, egemen ulusun ferdi ol(a)mamak hem o bireyler hem de devlet açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Gasset ise bu konuda farklı bir yerde durmaktadır. Ona göre ulus olgusu, modern devletlerin sınırlarını belirlemek için ortaya atılmıştı. Fakat ulus, devleti kurulmasına yardım eden değil, engelleyen bir şeydir. Örneğin, Atina'da, Roma'da bir avuç insan devletti, geri kalanları köle, tarımcı, taşralı özetle uyrukturlar. İngiltere, Fransa, İspanya'da hiç kimse devletin salt uyruğu olmamıştır, hep katılımcısı olmuşlardır. Onunla birlik olmuştur.⁶⁵ Bu anlayışa göre devlet, kendisine tabii olan bütün insanların bir uzantısı gibi değildir. Devletin sahibi ya da kendisi doğrudan toplum değildir. Toplum ya da kitleler çeşitli

62 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 177.

63 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 152-155.

64 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 24.

65 Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, 202.

yollarla devlete katılır. Devletle diğer insanlar bir araya gelerek, beraber olarak, birlik oluşturmuşlardır. Bu aslında, kısaca bir imparatorluk idealini yansıtmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yaşadığı dönemin toplumsal koşulları dikkate alındığında Gasset, yaklaşımlarıyla güncelin ötesinde düşünebilen bir şahsiyettir. Hem içinden baktığı Avrupa toplumuna dair temel eleştirileri hem de insanlık adına dile getirdiği ideallerle özgün bir yerde durmaktadır. Modern dünyanın temellerinin atıldığı pek çok ilkeye karşı, farklı bir yerde kendini konumlandırmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak *rasyonalizmi*, sanayileşmenin bir ürünü olarak *teknolojiyi*, ulus devletleşme sürecinin bir aşaması olarak *kitleselleşmeyi* kritik eden bir düşünce ortaya koymuştur. Salt uzmanlaşma ve bilimcilik şeklinde tezahür eden yaklaşımlara karşı, yaşamı, tarihi ve inancı yerleştirmiştir. Kitlelerin ayaklanması, özgürleşmesi gibi görünen sürecin, aslında ideal bir durum olmadığına, her türlü buyruktan kurtulan kitlelerin, yakın gelecekte kendisine buyruk verecek bir otoriteyi çığlıklarla arayacağına inanmaktadır.

Gasset'in düşünceleri bugünün insanı için konformizmden uzaklaştıracak öğeler taşımaktadır. Bugünün konformizmini tanımlayan şey ise, hak merkezli özgürlüklerdir: yani herhangi bir mücadelenin, emeğin, irade ya da gayretin sonucu olmayan, doğuştan sahip olduğumuzu düşündüğümüz her türlü özgürlük. Fakat Gasset'e göre yaşam, anonim olarak her zaman yönlendirmelere ihtiyaç duyar. Zamanında kadim manevi güçler bu vazifeyi yerine getiriyordu, daha sonra din kurumu üstlendi. Daha yakın bir dönemde devletler kayboldu, halkın yaşamı idare etmeyi halkın fikirlerine bıraktı.⁶⁶ Gasset kendi çağının en büyük tuhaflığı olarak rakipsiz basınını görmektedir. Çünkü basın, kitleselleşme sürecini hızlandırır, buyruksuz, "özgür kitleler" in yaşam alanı olabilir. Kitle iletişim teknolojilerin yaygınlaşması hem özgürleşmeye katkı sağlamış hem de kendisine fazla güvenen bir hastalık türü ortaya çıkarmıştır. Gasset özetle bu durumu "tedavisi imkânsız yozlaşmalar" olarak adlandırmıştır.

Bu tartışmalar üzerine akla şöyle bir soru gelebilir: "Acaba Gasset, bugünün dünyasını görseydi, nasıl düşünürdü?" Kitle iletişim imkânların bugünkü kadar gelişmediği bir dönemde bu düşünceleri kaleme alan bir entelektüel, 2020'nin dijital/sanal dünyasını, sosyal medya kitlesini görseydi kendi bahsettiği kitlenin ne kadar naif olduğuna hayretle şahitlik ederdi. Çünkü o günkü basının gücü, isim, form, kapasite değiştirerek daha da güçlendi. Sosyal medya adı verilen dünya, sanki bütün gerçeklerin tek belirleyicisi, tayin edicisi sayılmaktadır.

⁶⁶ Gasset, *Üniversitenin Misyonu*, 130.

Kaynakça

- Cihan, Mustafa. *Jose Ortega y Gasset'de İnsan ve Tarih Felsefesi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2010.
- Dikeçligil, Beylü. *Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Gasset, Ortega y. *Avcılık Üstüne*, çev. Derin Türkömer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997b.
- Gasset, Ortega y. *İnsan ve "Herkes"*, çev. Neyyire Gül Işık. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Gasset, Ortega y. *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Neyyire Gül Işık. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Gasset, Ortega y. *Quijote Üzerine Düşünceler*, çev. Mehmet Sait Şener. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Gasset, Ortega y. *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, çev. Neyyire Gül Işık. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017b.
- Gasset, Ortega y. *Sevgi Üstüne*, çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017a.
- Gasset, Ortega y. *Sistem Olarak Tarih*, çev. Neyyire Gül Işık. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015a.
- Gasset, Ortega y. *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, çev. Neyyire Gül Işık. İstanbul: Metis Yayınları, 2015b.
- Gasset, Ortega y. *Üniversitenin Misyonu*, çev. Bülent Üçpınar. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1997a.
- Işık, Neyyire Gül. "Sunuş". *Sistem Olarak Tarih* içinde, ed. Ortega y Gasset, vii-xvi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kanımdan, Gamze. "Ortega y Gasset'de Tarih Görüşünün Analizi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2002.
- Kavlak, Ahmet. "Ortega y Gasset'in İnsan Felsefesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1998.
- Önder, Nilüfer. "Jose Ortega y Gasset'te İnsan ve Toplum". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, 2010.